

Pongrácz Alex

A SZUVERENITÁSFOGALOM VÁLTOZÁSÁNAK 21. SZÁZADI FEJLEMÉNYEI¹

The Development of the Concept of the Nation States' Sovereignty in the 21st Century

Dr. Pongrácz Alex egyetemi adjunktus, Nemzeti Köszolgálati Egyetem
Államtudományi- és Közigazgatási Kar, Európai Állam- és Jогtörténeti Intézet,
Pongracz.Alex@uni-nke.hu

A nemzetállamok, mint évszázadokon keresztül domináns pozícióban lévő entitások „első az egyenlők között” jellegű pozíciójával szemben a 20. század második felétől több irányból is sikeresnek mondható „offenzívát” indítottak. Ennek nyomán szinte feltérképezhetetlen számú szerző beszél a hagyományos (nemzet)állami szuverenitás erodálódásáról, elhalványulásáról, vagy egyenesen annak eltűnéséről – bár a „posztmodern” korban született államelméleti írások a rendelkezésükre álló premisszákból gyakorta egymással szöges ellentétben álló konklúziókat vonnak le. Ma már egyáltalán nem állítható minden kétséget kizáróan, hogy a legfőbb hatalom egyedüli letéteményese az állam volna, ahogyan a megváltozott szuverenitásjegyek katalógusa is legfeljebb példálózó, és állandóan változó jelleggel határozható meg. A 20. század utolsó negyedétől jelentkező globalizációs, regionalizációs, illetve deregulációs tendenciák alapjaiban kezdték ki a hagyományos nemzetállam-központú felfogást és konstrukciót. A monetarista–neoliberális tanok uralkodóvá válása azt eredményezte, hogy korábbi pozíciójukhoz képest „perifériára” kerültek az államok. Ezek az irányzatok ugyanis a piaci folyamatok elsődlegességét, az állam gazdasági és társadalmi beavatkozásának drasztikus mértékű visszaszorítását, valamint a nemzetközi gazdasági integráció szükségességét hirdették. A globális szabályozó hatalmak (IMF, Világbank, WTO, OECD) és a transznacionális társaságok befolyásának növekedésével párhuzamosan a nemzetállamok hagyományos szuverenitása egyre képlékenyebbé vált.

KULCSSZAVAK:

szuverenitás, nemzetállam, globalizáció

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt által működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Köszolgálati Egyetem felkérésére készült.

The nation states, as against entities through centuries with a primus inter pares viewpoint, from the second half of the 20th century started an “offensive”, which is considered successful. As a result, almost an unplottable number of authors talk about the erosion, fading or even disappearance of the traditional (nation) state sovereignty – although state theoretical writings from available premises, which were born in the “postmodern” era, were often in contrast with each other, and drew different conclusions. Today, we cannot absolutely claim without any doubt, that the sole depository of supreme power would be the state, as the changed catalogue of sovereignty-tickets is maximum exemplar, and it can only be defined with an ever-changing nature. From the last quarter of 20th century globalization, regionalization and deregulatory trends corroded the traditional conception and construction fundamentally. As monetarist and neo-liberal doctrines became dominant, the states went to the “periphery” compared to their previous viewpoint. These trends announced the primacy of market trends, drastic reduction of economic and social intervention, and the need for international economic integration. Due to the prominence of the global regulatory authorities (IMF, World Bank, WTO, OECD) in parallel with the increasing influence of transnational corporations, the traditional sovereignty of nation states has become increasingly plastic.

KEYWORDS:

sovereignty, nation state, globalization

1. A SZUVERENITÁSFOGALOM VITATOTT TERMÉSZETE

A szuverenitásfogalom vizsgálata, valamint annak mikénti megítélése az államelméleti és államtani diszciplínák évszázadok óta vizsgált, ugyanakkor sok vitát kiváltó területe. A rendre fel-fellángoló nézeteltérések tüzet pedig nemcsak a társadalomtudományban általában véve is megfigyelhető konszenzusképtelenség éleszti, hanem a szuverenitás fogalmának sokfélesége és az a tény is, hogy a szuverenitás egy olyan „tragikus álarc, mely mögött a legkülönbözőbb hatalmi igények rejtőznek”.² A szakirodalom kakofóniájából öletszerűen kiemelve néhány meghatározó hangot, a szuverenitást vizsgálva leszögezték például, hogy a fogalom értelmezésbeli zavaroktól terhes és tisztázatlan; e zavarok pedig mélyen a 19. századba nyúlnak, sőt a jelenig tartanak.³ Egy másik meglátás szerint vitathatatlan tény, hogy a szuverenitás „fogalomnak – attól a pillanattól kezdve, amikor bevezették a politikatudományba, mind a mai napig – sosem volt egyetemesen elfogadott jelentése”.⁴ A metaforákat egyébként is előszeretettel alkalmazó Takács Péter szerint a szuverenitást egyenesen az államtudományok kimérájaként szükséges kezelni, persze nem annak „szörnyűsége volta” okán, hanem azért, mert „amint a mitológiai Khimaira [is] egy többféle lényből összetett, isteni származású szörnyalak, úgy az államok legfontosabb jelzőjének tekintett szuverenitás is jellegzetesen vegyes fogalom, melynek eltérő természetű alkotóelemei vannak”.⁵ Takács értékelése kapcsán persze elmondható, hogy nincs új a Nap alatt, azt ugyanis 1937-ben már Szabó József is leszögezte, hogy a szuverenitás fogalmából következik, hogy „mind a politika, mind a jogtudomány, sőt a szociológia is magáénak követelje. Sőt a fogalom még hozzá a történelem hagyatéka; évszázadok zománca borítja be.”⁶ Antalffy György is amellet érvelt, hogy a szuverenitásproblematika fürkészésére egyaránt számot tarthat a politikai- és jogi doktrínák története, az államjog, a nemzetközi kapcsolatok tudománya, valamint a politikai tudomány irodalma. A szuverenitás interdiszciplináris jellegű fogalmának kombinált elemzését véleménye szerint az „állam- és jogelmélet” képes elvégezni, mert ennek művelői a szuverenitás különböző elemeit, jegyeit és vonatkozásait összesűrítve, állandó és lényeges mozzanatait kiemelve, és a különböző tudományágak megállapításait felhasználva végzik kutatásaikat.⁷

A fogalom vitatott mivoltát, és „zavaros természetét” tovább bonyolítja az a körülmény, hogy a szuverenitás fogalma felett kiemelten szeretnek „rendelkezni” a gyakorlati politika művelői; a szuverenitás ugyanis e hivatás gyakorlói szerint olyasvalami, amiért érdemes küzdeni; nem emelkedik ugyan a „szent dolgok” rangjára, ám mégis drágának számít.

² KELSEN, Hans (1929): *Die Neue Rundschau*, 40/1. S. Berlin, Fischer Verlag. 433.

³ JELLINEK, Georg (1900): *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, Verlag von O. Häring. 473.

⁴ OPPENHEIM, Lassa (1905): *International Law. A Treatise. Vol. I. Peace*. New York – Bombay, Longmans, Green, and Co. 103.

⁵ TAKÁCS Péter (2015): Előszó. In TAKÁCS Péter szerk.: *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest–Győr, Gondolat Kiadó – MTA TK JTI – SZE DFK. 9.

⁶ SZABÓ József (1936): *A szuverenitás. Nemzetközi jogi tanulmány*. Szeged, A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. 3.

⁷ ANTALFFY György (1967): *A szuverenitás lényegének állam- és jogelméleti koncepciójáról*. Szeged, Hungaria. 3.

Szabó ezzel összefüggésben illusztratív módon idézi Brown deklarációját („*Power and authority over others!*”), valamint Alf Ross meglátását; a szuverenitás eszerint az állam legfőbb dísze, drága ékszer, amelyet olyan féltő gonddal őriz minden állam, mint egy erényes nő az ártatlanságát.⁸ A fogalom sűrű hivatkozási alapként és „divatos jelszóként”, *catchword-ként*⁹ történő használatát, már-már elinflálódott jellegét jól mutatja, hogy a szuverenitás lényeges voltára ugyanolyan vehemenciával képes hivatkozni a jelenleg is hivatalban lévő magyar és görög kormányfő – akik ideológiai preferenciákat tekintve egyébként meglehetősen távol esnek egymástól.

A szuverenitás tehát legalább annyira érzékeny problémának számít, mint a fenti példában említett fiatal hölgy erényének kompromittálása, célszerű tehát a szuverenitás-felfogás történetét a Szabó József által lefektetett elv jegyében vizsgálnunk; a tudományban ugyanis meglátásunk szerint is a politika mellőzése a legjobb politika.¹⁰ Az alábbiakban ezért a fogalom keletkezésének vizsgálatát követően az államelméleti és a politikai gazdaságtani diszciplínák megközelítésmódját alkalmazva, és az alkotmánytani vonatkozásokat csak érintőlegesen vizsgálva¹¹ vesszük górcső alá a szuverenitás-felfogás 21. században tapasztalható változásait.

2. A SZUVERENITÁSFOGALOM KIMUNKÁLÁSA

Az általános államtan alapító atyjaként is tisztelt Georg Jellinek szerint „*a szuverenitást nem szobatudósok hívták életre, hanem hatalmas erők, melyeknek küzdelme évszázadok tartalmát képezte.*”¹² Jellinek megállapítását azonban korrigálni szükséges; véleményünk szerint ugyanis a szuverenitásfogalom születésénél legalább olyan mértékben bábáskodtak a szobatudósok, mint az évszázados küzdelmekben elhanyagolhatatlan szerepet játszó grandiózus tömegek.

A szuverenitás a latin *superanus* (~ fenti, mások felé rendelt) melléknévből eredő szóként eredetileg geográfiai jelentéstartalommal bírt; a 12. századtól kezdődően ugyanis a francia szóképzésben a *souverain* a fizikai magasságkülönbségre utalt, „*abban az értelemben, ahogy például A hegycsúcs souverain lehet egy B hegycsúcsához képest*”. A szó politikai konnotációra csak a 13. század végén kezdett szert tenni, amikor is Philippe de Beaumanoir

⁸ SZABÓ (1936): i. m. 9.

⁹ HENKIN, Louis (1995): *International Law. Politics and Values*. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers. 9–10.

¹⁰ SZABÓ (1936): i. m. 10.

¹¹ Ehhez bővebben lásd: BLUTMAN László (2015): Milyen feltételekkel beszélhetünk értelmesen szuverenitásról? Egy metaelmélet kiindulópontjai. In TAKÁCS szerk.: i. m. 112–127.; PETRÉTEI József (2009): Szuverenitás és hatalomgyakorlás. In PETRÉTEI József szerk.: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. 175–193.

¹² JELLINEK (1914): i. m. 435.

a *Coutumes de Beauvaisis* című munkájában azt állította, hogy „minden báró a legelőbbre való [souverain] saját báróságában”.¹³

A szuverenitás, megglátásunk szerint a modern állam leírására szolgáló, arra jellemző kritérium; a szuverenitással rendelkező modern állam pedig valóban csak fáradságos harcok eredményeként tudott kiemelkedni a vallás- és polgárháborúkkal sűrűn tarkított kaotikus időszakból, a kiskirályok és oligarchák uralta territóriumok „káoszából”, hogy végül a zavargásokat leküzdve elnyerje kiteljesedett formáját és arcukat. A szuverenitás első, átfogó elméleteit tulajdonképpen a modern értelemben vett állam legitimációs szükségletei, illetve egy erős, a jogot monopolizáló és a törvények érvényesülését kikényszeríteni képes nemzeti hatalom felépítésének szándéka hívták életre.¹⁴ Az új elméleti alapnak egyértelmű és határozott megoldást kellett kínálnia az államon belüli hatalmi viszonyok problémájára.

A belső felekezeti- és polgárháború elleni küzdelmek eredményeként, a hivatalnokokra és a katonaságra támaszkodva a fejedelmi állam végül is sikeresen alakított ki egy vallások feletti, racionális cselekvési teret, amely már állami és politikai értelemben volt meghatározott.¹⁵ A szakrális szféra háttérbe szorulását jól illusztrálja Richelieu bíboros 1617-ben kelt kijelentése, miszerint „egy katolikus sem lehet annyira elvakult, hogy »államügyekben egy spanyolt részesítsen előnyben egy protestánszal szemben«, vagyis a polgár nemzeti lojalitásának egyértelműen felül kell írnia minden vallási elkötelezettséget”.¹⁶ A *ius publicum Europaeum* döntőnek számító fogalmát, a bel- és külpolitikai értelemben egyaránt szuverén államot a modern állam születésének egyik bábójaként, „összehasonlíthatatlan eredménytel” a francia Jean Bodin dolgozta ki 1576-ban, a *Hat könyv a köztársaságról* című művében. A fogalmat aztán az angol Thomas Hobbes tökéletesítette 1651-ben, megértve a „modern Leviatánt – amely négy formában jelenik meg –, az Isten és állat és ember és gép négyes kombinációjaként”.¹⁷ Az állami főhatalom abszolút természetét, azaz mindenkire kötelező voltát a jelzett korszakban a szuverén és az alattvalók „kétoldalú kötelve”, a védelem és az engedelmisség kötelezettségei alapozhatták meg: „az az állam szuverén, az követelhet engedelmisséget, amelyik képes megvédeni saját polgárait. Ez adja az állam legitimitását”.¹⁸

A szuverenitásból különböző jogkörök vezethetők le; ezek a szuverenitás „valódi jegyei”, a főhatalom attribútumai. E felségjogok lajstromba gyűjtését első ízben a már említett Bodin végezte el, megglátása szerint ezek: a törvényhozás joga, a háborúindítás, illetve a békekötés joga, a legfőbb hivatalnokok kinevezésének joga, a legfőbb bíraskodás, a kegyelmezés joga,

¹³ BAUDET, Thierry (2012): *A határok jelentősége. A nemzetállam, mint a képviselői kormányzás és a jogállamiság alapfeltétele*. Budapest, Századvég, 88.

¹⁴ JAKAB András (2008): A szuverenitás fogalmának megszelídítése – érvelési variációk az európai integráció állandó problémájára. In PAKSY Máté szerk.: *Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Budapest, Szent István Társulat, 245.

¹⁵ KOSELLECK, Reinhart (2016) [1959]: *Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről*. Budapest, Atlantisz, 25–26.

¹⁶ BAUDET (2012): *i. m.* 72–73.

¹⁷ SCHMITT, Carl (2010) [1945–1947]: *Ex Captitative Salus. Egy német fogoly vallomása 1945/47-ből*. Budapest, Attraktor Kft. 43.

¹⁸ SCHMITT, Carl (1992) [1922]: *Politikai teológia*. Budapest, Akaprint Nyomdaipari Kft. XI.

illetve az állam „izomzatát” alkotó pénzügyi jogosítványok, mint a pénz kibocsátása és érc-tartalmának meghatározása.¹⁹ Bár e felségjogokat illetően az évszázadok során ugyancsak lényeges változások állottak be, a szuverenitás hosszú időn keresztül alkalmasnak bizonyult az állami hatalom számos jellemvonásának megragadására és leírására.

A jelzett tendenciák hatására a vallási és világi hatalom korábbi közös struktúrája, a *Respublica Christiana* és a középkori keresztény társadalom organikus egysége helyére az elkülönülő politikai terekben szerveződött szuverén és – elviekben legalábbis – egyenlő államok világa lépett. Az 1648. évi vesztfáliai egyezséget követően a nem területi alapon szerveződő entitások, a „területhez nem köthető” városállamok, a különböző városi és kereskedelmi ligák, feudális notabilitások, és az egyéb nem állami szereplők kiestek a politikaalakítás frontvonalából.²⁰ A belpolitika ettől kezdődően, ideális értelemben egy centralizált, integrált területet (egy „nemzetállamot”) átfogó hatókörű jelenséggé vált, ahol a kormányzat monopóliummal rendelkezik a társadalmi ellenőrzés eszközei felett (mint az erőszak monopolizálása, a hadsereg és a diplomácia feletti diszponálás vagy a szerződéskötések ellenőrzése).²¹ Egzakt határain belül az állam a legfőbb politikai és jogi hatalomként tételeződik, főhatalma pedig – mint az általános akarat gyakorlása – elidegeníthetetlen és oszthatatlan, feltétlen, szent és sérthetetlen, amely képes arra, hogy kinyilvánított akaratával törvényt teremtsen.²² William Blackstone meghatározása szerint a szuverenitás „a legfőbb, ellenállhatatlan, abszolút, ellenőrizetlen autoritás (hatalom), ami a »iura summa imperiivel«, a szuverenitásból fakadó jogokkal jár”.²³

Összességében elmondhatjuk, hogy Bodin, de főként Hobbes elméletének sikerült a középkor univerzális teológiai rendjét egy szintén a teljesség igényére törekvő metafizikai renddel felváltania; az állam ekként kiszámíthatóan működő mechanizmussá vált.²⁴ A koncepció valódi értelme és nóvuma abban áll, hogy sikerült egy olyan modellt kimunkálni, amelyben az elkülönült közhatalom a polgárok (vagy a korabeli megfogalmazással élve: az alattvalók) megegyezésének eredménye, ezért az állami rend csak akkor tekinthető jogszerűnek, következésképp elismerésre méltónak és legitimnek, ha az annak alávetettek önként beleegyeznek annak fennállásába. A szuverenitás elvi alapot teremtett a belpolitikai rend létrehozására és megőrzésére – akként, hogy az uralkodó az „isteni eredetű” törvények magyarázója helyett a társadalom fenntartása érdekében a törvények megalkotója lett.

¹⁹ BODIN, Jean (1576): *Six Books of the Commonwealth*. London, Impensis G. Bishop Publisher. 1., 84–88., 101–106., 153–182.

²⁰ TESCHKE, Benno (2003): *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*. London, Verso. 3.

²¹ MORSE, Edward L. (1976): *Modernization and the Transformation of International Relations*. London, Collier Macmillan. 35.; TESCHKE (2003): i. m. 2–3.

²² ROUSSEAU, Jean-Jacques (1762): *Du contrat social ou Principes du droit politique*. Amsterdam, Marc Michel Rey. 47–59.

²³ BLACKSTONE, William (1765–1769): *Commentaries on the Laws of England*. Vol. 1. Oxford, Clarendon Press. 156–157.

²⁴ Cs. Kiss Lajos (2002): Egy keresztény Epimétheusz. In SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris-Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 271.

Ennek köszönhetően nem volt ugyan a törvényekhez láncolva, de azért teljesen önkényesen sem uralkodhatott.

Az abszolútizmus állama átmenetileg (a polgári forradalmakig ívelően) maga alá tudta rendelni ugyan a társadalmat, azonban a szuverenitás kiemelésével, valamint a racionalis(abb) államberendezkedésre való törekvéssel bizonyos szempontból már a modern polgári állam kialakulása felé is mutatott. A dinasztikus államot²⁵ nem sokkal később felváltotta a polgári állam entitása. Az új rendszer legitimálását szolgáló bodini és hobbesi szuverenitáselméletek így az államszuverenitás kategóriájának kialakulásához vezettek.²⁶

3. A SZUVERENITÁS FOGALMÁBAN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOK ÉRTÉKELÉSE

A 17. század végétől kezdve az abszolút szuverenitás elméletei háttérbe kezdtek szorulni; az angol John Locke és a francia Montesquieu tevékenysége nyomán egyre inkább a hatalom korlátozása, illetve a hatalmi ágak elválasztásának elmélete kapott nagyobb nyilvánosságot és elismertséget – ekként nagyobb reputációra is tehetett szert, az abszolút szuverenitás korábbi elméleteit lassan, de biztosan háttérbe szorítva. Az abszolút szuverenitás tanaival szembeni első nagyobb kihívás tehát mindenképpen a hatalomgyakorlás jogi keretek közé szorításának kimunkálása volt. A felvilágosodás korának „hatalmas bölcséleti mozdulása” a fejedelmi szuverenitással szemben az emberi jogokat emelte általános érvényre. Az európai alkotmányfejlődés új korszakának szimbolikus jelentőségű „nyitódokumentuma” a francia Nemzetgyűlés által 1789. augusztus 26-án elfogadott *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* lett, amely deklarálta, hogy minden szuverenitás csírája a nemzetben rejlik, és semmiféle testület vagy személy nem gyakorolhat olyan hatósági jogokat, amelyek eredete ne lenne visszavezethető a nemzetre. Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek során egyértelművé vált, hogy az állam szuverenitása nem lehet korlátlan a területén lakó polgárokkal szemben. Ezzel az állami szuverenitás abszolút voltába vetett hit óriási veszteséget volt kénytelen elkönyvelni, hiszen ebben a felfogásban az emberi jogok tisztelete valóságos gátat szabhat a törvényhozás korlátlanságának. A történelmi fejlődés ezzel jócskán módosította az abszolút szuverenitás elvét; tulajdonképpen „eltörölte azt a határvonalat, mely a jogosultak privilegizált kis táborát elválasztotta a kötelezettek

²⁵ Sashalmi Endre szerint a dinasztikus állam körülbelül az 1470 és 1660 közötti időszakban volt igazán virulens a kontinens nyugati felén; a jelzett korszakban az uralkodók – illetve a dinasztiak – tulajdonképpen a politika domináns tényezőivé váltak a belpolitika, valamint a nemzetközi szintér vonatkozásában egyaránt. Ezek a „dinasztikus konglomerációk” az egyenes- és oldalági öröklés, házasság vagy háborúk által jöttek létre, és egy-egy uralkodócsalád révén összekötötték a gazdasági, intézményi, jogi, etnikai, nyelvi vagy felekezeti szempontból össze nem illő területek halmazát. Bővebben lásd: SASHALMI Endre (2015): *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben. 1300–1800.* Pécs, Kronosz. 166–195.

²⁶ SHAW, Malcolm N. (2008): *Nemzetközi jog.* Budapest, Complex. 43.

nagy tömegétől; a modern államélet [így] a jogok és kötelességek harmonikus egyensúlyának képét mutatja”.²⁷

A modern alkotmányosság vitathatatlan előnye, hogy felállította a kormányzati hatalom korlátait, és alapvető szemléletváltást kényszerített ki: „a hatalom alkotja a jogot” logikájával szemben itt már „a hatalom alapja a jog” (*lex facit regem*) elve érvényesült.²⁸ A hatalmak elválasztása elve mentén sikerült a korábbi hatalomkoncentrációt kikezdeni, és elérni, hogy a hatalom gyakorlója a hatalomgyakorlás helyessége feletti ítélkezésnek ténylegesen is alávesse magát. A történelmi fejlemények hatására lényegi változás következett be a szuverenitás feltétlenségével kapcsolatos felfogásban: az alkotmányos államok kiindulópontjává vált az abszolút szuverenitás koncepciójával való szakítás, az emberi jogok elismerése, garantálása és érvényre juttatása. A *rule of law*, azaz a jog uralmát tételező szemlélet nyomán lassan evidenciaként kezdett hatni, hogy a szuverenitásnak vannak bizonyos korlátai.

A szuverenitás feltétlenségéről vallott felfogást azonban nem csak a joguralmi paradigma térnyerése, és az említett alapjogi fejlemények kezdték ki. A 21. századra a klasszikus vesztfáliai paradigma, illetve a bodini és hobbesi szuverenitás eredeti karaktere alapvetően változott meg. A jogi szuverenitás kategóriája *de iure* persze a „posztnemzeti állapot” keretei között is sértetlen maradt, és az csak az esetleges önkorlátozás, tehát a szuverén aktusa révén csorbul. A szuverenitás korlátozása így *formai értelemben* napjainkban sem egy államok felett álló jogrend által valósul meg, hanem az illető állam önkorlátozása révén – azaz „a Szuverén szuverén módon korlátozza önmagát”. A jogi szuverenitás nem zárja ki, sőt lehetővé teszi, hogy egy szuverén állam saját érdekében, önként kapcsolatba lépjen más államokkal, és közhatalmának egy részét másokkal együtt gyakorolja, vagy akár egy regionális integrációs szervre delegálja azt.²⁹ Az egyes államok alkotmányai emellett rendre deklarálják a jogi értelemben teljesként tételezett szuverenitásukat: így a magyar Alaptörvény R) cikk (1) bekezdése rögzíti, hogy az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja, a (2) bekezdés pedig az Alaptörvény és az alkotmányos jogszabályok mindenkire nézve kötelező hatályáról rendelkezik.

A globalizált kapitalizmus keretei között egyéb érdemi változások is bekövetkeztek. Amennyiben a szuverenitás klasszikus teoretikusai által a főhatalomból következő felségjogokként azonosított feladat- és hatásköröket a mai viszonyainkra vetítjük, egyértelművé válik, hogy napjainkra a nemzetállamok számos hagyományos jogköre módosult. Ezek némelyike – mint például a hadviseléssel kapcsolatos joganyag nemzetközi alapokra történő helyezése – történelmi szükségszerűségként jelentkezett, és ennyiben bekövetkezésük nem

²⁷ ULLEIN Antal (1931): *Az emberi jogok térfoglalása a modern jogrendszerekben*. Debrecen, A Debreceni Szemle Kiadása. 2–4.

²⁸ KRIELE, Martin (2003): *Einführung in die Staatslehre. Die geschichtlichen Legitimitätsgrundlagen des demokratischen Verfassungsstaates*. Stuttgart, Kohlhammer. 81.

²⁹ Ennek a lehetőségét az Alaptörvény is biztosítja, az alábbi jogtechnikai megoldás mellett: „Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja.” [E] cikk (2) bek.]

is képezi kritika tárgyát –, egy részük viszont a neoliberális államkép kiépítésének ellentmondást nem tűrő úthengereként hajtott végig az egyes államok jogi szabályozásán.

Ha a bodini vagy hobbesi eredetű szuverenitáskatalógust vesszük alapul, megállapítható, hogy valóban számos, egykor kizárólagosan államinak minősülő jogkör vált relatívává. A törvényhozás joga az Országgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik ugyan, de az Európai Unió jogrendjében számtalan, a tagállami jogrendbe kötelező jelleggel alkalmazandó vagy átültetendő jogforrás létezik.³⁰ Az Európai Unió tagállamai esetén már aligha tartható fenn a hagyományos szuverenitásfogalom használata: az EU jogrendje jól láthatóan és jelentős mértékben avatkozik be a tagállamok belső viszonyaiba. Az Európai Közösségek Bírósága már a *Flaminio Costa v. E.N.E.L.-ügyben* rögzítette, hogy az alapító szerződésekben eredő jog független jogforrásnak minősül, azt különleges és eredeti természete miatt nem írhatják felül a tagállami jog rendelkezései anélkül, hogy ne fosztanak meg azt közösségi jogi természetétől, és anélkül, hogy a Közösség jogi alapját ne kérdőjeleznék meg.³¹ A *Van Gend en Loos-ügyben* érintett megfogalmazás szerint pedig a Közösség egy új jogrendet alkot, amelyek érdekében a tagállamok önként korlátozták szuverén jogaikat.³² A közösségi jog szupremáciája, illetve a közvetlen hatály tagállamok általi elfogadásával tehát egy új, magát sok esetben szuverénnek tekintő jogrend született.

A klasszikus szuverenitáslajstromot tovább vizsgálva, a *hadüzenettel* kapcsolatban leszögezhető, hogy az államok arra vonatkozó képessége, hogy más államokkal szemben egyoldalúan az erőszak fegyveréhez folyamodjanak, drasztikus mértékben csökkent. Ennek kapcsán hívható fel az ENSZ Alapokmányában foglalt erőszak tilalma (2. cikk, 4. pont) mint a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő, *ius cogens* szabálya. Az Alapokmány tartalmazza az ENSZ Biztonsági Tanácsának, illetve Közgyűlésének feladat- és hatásköreit is, továbbá részletesen szabályozza a béke megszegése, veszélyeztetése, illetve a támadó cselekmények eseteire vonatkozó eljárást is. Amennyiben az ENSZ BT megállapítja, hogy az Alapokmány 39. cikkében foglalt *act of aggression* megvalósult, végső soron fegyveres, illetve nem fegyveres kényszerintézkedéseket alkalmazhat az érintett jogsértő állammal szemben. Az erőszak-alkalmazás normatív jellegű korlátozása mellett az államok kölcsönös szimbiózisban léteznek a katonai szektorban, a védelmi szövetségekben, a hadiiparban, illetve a fegyverkereskedést illetően; a katonai együttműködés során pedig rendre felmerül a fegyverek korlátozásának, illetve a megfigyelők kölcsönös cseréjének kérdése.

³⁰ A *Van Gend en Loos ügyben* hozott döntésében az Európai Bíróság a tagállamok és a Közösségek (a jelenlegi EU) viszonyát rögzítve megállapította, hogy „[...] közvetlen hatállyal az az uniós aktus bír, amely kellően pontos (egyértelmű), feltétel nélküli, negatív tartalmú, és alkalmazásához nem igényel a tagállamok részéről végrehajtási intézkedést (önálló)”. Közvetlen hatállyal az alapító szerződések, a rendeletek, a határozatok és az irányelvek bírnak. A közvetlen alkalmazhatóság elvéből fakadóan az uniós jog bizonyos elemei (különösen a szerződések, a rendeletek és a határozatok) külön tagállami jogi aktus meghozatala nélkül is a tagállami jog részeivé válnak. Alkalmazhatóságuknak nem lehetnek nemzeti jogi előfeltételei, és nem igényelnek végrehajtási intézkedést sem. Bővebben lásd: OSZTOVITS András szerk. (2012): *EU-jog*. Budapest, HVG-ORAC. 227–236.

³¹ 6/64 *Flaminio Costa v. E.N.E.L.* [1974] EBHT 1141.

³² 26/62 *NV Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* [1963] EBHT 3, 1963 CMLR 105.

Emellett a háborúk sokszor már nem is a klasszikus módon zajlanak: az államok között zajló hagyományos háborúk „rendjét” felváltották a szervezett erőszak globális térben jelentkező, gyorsan terjedő, és kvázi mindenütt jelen lévő formái, a magánérszakra „építő” szervezett bűnözés realitása, illetve adott esetben az emberi jogok tömeges megsértése.³³

A *legfőbb bírászkodás* – mint a szuverenitásból fakadó hagyományos attribútum – kapcsán megfigyelhető jelenség a nemzetközi választottbíróságok szerepének növekedése. Mára a nemzeti jogrendszerek többsége elismeri a vitában érdekelt felek ama jogát, hogy gazdasági természetű jogviták esetére szerződésben állapodjanak meg arról, hogy a vita eldöntését állami bíróságok helyett az általuk kiválasztott és felkért választottbíróságokra bízják. A Kereskedelmi Világszervezet (a továbbiakban: WTO) égisze alatt létrehozott integrált vitarendező rendszer valamennyi, a WTO-egyezményből fakadó jogvita számára nyitva áll, a Vitarendező Testület döntése pedig kötelező jelleggel végrehajtandónak minősül. Sassen értékelése szerint a nemzetközi kereskedelmi választottbíróságok nélkülözhetetlenek bizonyulnak a globális gazdaság működése szempontjából. A választottbírászkodás egy szétszórt és decentralizált platformnak bizonyul a nemzetközi kereskedelemben felmerülő jogviták rendezésére, amely az egymással versengő, ugyanakkor egymást kiegészítő befolyásos intézmények és személyek hálózatát alkotja.³⁴ Ennek következtében megjelenik egy homogénnek talán még nem nevezhető, mindazonáltal a nemzeti jogoktól függetlenedő jórét, az úgynevezett *lex mercatoria*.³⁵ Galgano szerint a *lex mercatoria* szokásjogi eredetű, önmagában létező „normatív univerzális rendszer”, amely megfelel a nemzetközi piacokon működő személyek által közösen kialakított *opinio iuris*nak. A nemzeti jogok elemzése szerint már nem szorulnak az államhatárok közé, sokkal inkább a *lex shopping* keretében versenyeznek egymással, ahol a felek nemzetközi elemet is tartalmazó jogvitáikat gyakran egy harmadik állam jogának vetik alá.³⁶

A Bodin által felállított sorban továbbhaladva az „állam izomzatát” alkotó *pénzügyi jogosítványok* kérdéséhez jutunk el, amelynek kapcsán számos szerző szögezi le, hogy az állam gazdasági szuverenitása gyakorlatilag elillanni látszik. A bankjegykibocsátás joga számos állam esetében persze állami monopólium maradt, de a törvényes fizetőeszköz tekintetében a forintot előbb vagy utóbb szinte biztosan az euró fogja felváltani. Bod ezzel kapcsolatban kifejti, hogy „különösen idejétműltnek számít a bodini ismérvek közül a pénzverés, a súlyok és mértékegységek megállapítása joga, sőt szigorúan véve még az adókvetési jog is, hiszen a modern viszonyok, és főleg az európai realitások e vonatkozásokban valóban egészen más képet mutatnak. A súly- és mértékrendszert jórészt nemzetközi konvenciók rendezik; még a gazdaságilag és politikailag erős államok is önként feladták a szuverenitás felsorolt attribútumai közül az adók (vámok) terén az egyoldalú kvetés jogát, amikor

³³ KALDOR, Mary (1990): *The Imaginary War. Understanding the East-West Conflict*. Oxford, Basil Blackwell. 8.

³⁴ SASSEN, Saskia (2000) [1996]: *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. Budapest, Helikon. 30–31.

³⁵ CARBONNEAU, Thomas E. ed. (1998): *Lex Mercatoria and Arbitration: A Discussion of the New Law Merchant*. New York, Juris Publishing – Kluwer Law International.

³⁶ GALGANO, Francesco (2006): *Globalizáció a jog tükrében. A gazdaság jogi elemzése*. Budapest, HVG-ORAC. 11.

a WTO tagjaivá váltak, vagy még szűkebb tagságú és így több kööttséggel járó szervezetekbe léptek be (OECD, EU, NAFTA).³⁷

A klasszikus szuverenitás elméletei által tételezett jogkörökből mindössze az állami tisztviselők kinevezésének és felmentésének joga maradt érintetlen, azonban meglátásunk szerint a jegybankelnökök kinevezése kapcsán az Európai Központi Bank, valamint a nemzetközi pénzügyi piacok döntéshozóinak véleménye például de facto befolyásolhatja az EU-tagállamok kinevezési gyakorlatát. Az a hipotézisünk, amely szerint az állami szuverenitás az évszázadok folyamán számos ponton erodálódott, a bodini és a mai szuverenitásjegyek összevetése alapján igazoltnak látszik.

4. A HÁLÓZATI ÁLLAM

„*Ki felügyeli a világot a második évezred végén?*” – tette fel a kérdést a globalizációkritikus mozgalom egyik ismert arca, Ignacio Ramonet *A káosz geopolitikája* című könyve kezdő lapján.³⁸ Kérdése korántsem bizonyult költőinek, hiszen – amint azt fentebb is láthattuk – az új évezred hajnalán egyáltalán nem egyértelmű, hogy ki is minősül a sokszereplős, komplex világrend szereplői közül a legerősebbnek, a legbefolyásosabbnak vagy akár a leghitelesebbnek.

A nemzetközi kapcsolatok hagyományos elmélete szerint a hatalom és az autoritás az államok kezében összpontosul. Az állam szerepét tagláló különböző elméleti munkák általában véve mindig egyetértettek abban, hogy az állam léte objektív szükségletként tételezhető,³⁹ azaz a társadalmi lét fennmaradásához, a reprodukció megvalósulásához, illetve a közösség erőszakos behatásoktól mentes létezéséhez szükség van az elkülönült, a megbombolt társadalmi rendet kényszerítő eszközökkel helyreállító, és a potenciális közhatalmi kényszeralkalmazás lehetőségével rendelkező közhatalomra, azaz az államra. A különböző korszakokban természetesen eltérő módon ítélték meg, hogy milyen terjedelmű az állam társadalmi rendeltetésének ellátásához szükséges funkciók köre, de azt még talán a legextrémebb pozíciót elfoglaló anarchokapitalisták sem vitatták, hogy az állam bizonyos fokú regulációs tevékenysége elengedhetetlen a társadalom helyes működése érdekében.

Az utóbbi időkben végzett vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy az állam korábban érvényesülő primátusa a globalizáció hatására végérvényesen megszűnt, és a világrendben bekövetkező alapvető változások hatására az állam már nem rendelkezik abszolút hatalommal a területe, illetve lakossága felett. Joseph Nye megfogalmazásában: „*a hatalomnak a kormányoktól való eltávolodása a század egyik legnagyobb politikai változása*”.⁴⁰ A globalizációt számos szerző akként értelmezi, hogy elmozdulunk egy olyan „*határok nélküli*

³⁷ BOD Péter Ákos (2015): Létezik-e közgazdasági értelemben ma szuverenitás Európában? In TAKÁCS szerk.: *i. m.* 30.

³⁸ RAMONET, Ignacio (1998): *The Geopolitics of Chaos*. New York, Algora. 5.

³⁹ Az állítás bővebb kifejtéséhez lásd: SZILÁGYI Péter (1998): *Jogi alaptan*. Budapest, Osiris. 157–172.

⁴⁰ NYE, Joseph (2011): *The Future of Power*. New York, PublicAffairs. XVI–XVII.

világ”, és egy olyan gazdasági erőter irányába, ahol az államhatalom tetemes részének helyét a „piac közeli hatalmi struktúrák” foglalják el. A piac magához ragadta a gazdaság feletti irányítási és ellenőrzési jogosultságokat, ezért az állam meghatározó gazdasági szerepe a szerzők egy része szerint a végéhez közeledik.⁴¹

Mások véleménye szerint azonban az államok jelenlétével továbbra is számolni kell a globális porondon. Hirst és Thompson például azt vallják, hogy a gazdaság túlnyomórészt nemzetközi, nem globális, az államok pedig továbbra is központi szereppel rendelkeznek a kormányzás során.⁴² Bisley ehhez hozzáteszi, hogy a világpolitika továbbra is államközpontú társadalmi rendszernek tekinthető.⁴³ Béland szerint az állam szerepe tartós, sőt, egyre növekszik a fejlett ipari társadalmakban.⁴⁴ A globalizáció kétségtelenül szűkítette ugyan a nemzetállam mozgásterét, ám az meglepő mértékű alkalmazkodóképességről tett tanúbizonyságot, megőrizve kulcsszerepét a politika és a gazdaság szférájában.⁴⁵ A globális piacok sem létezhetnek az állami jogrend nélkül, amelyek még a legminimálisabb szerepkör ellátása esetén is védik a közrendet és a közbiztonságot, a szerződéses szabadságot, valamint a beruházásokhoz szükséges tulajdonjogokat. Az állam szerepe tehát nem csökkent, de megváltozott: átalakult és nem kizárt, hogy további átalakításokra is szorul.

Akármelyik álláspont megközelítése alapján értékeljük is a világban lezajlott folyamatokat, egy momentum biztosnak tűnik: a nemzetállam számos „kihívóval” vagy „riválissal” kénytelen szembesülni a globális arénában. Cerny szerint a globális világban a legkülönbözőbb intézmények, hatóságok, aktorok és ágensek lépnek fel, és versenyeznek egymással – részben vagy teljesen egymást fedő profillal, tevékenységgel és autoritással.⁴⁶ A nemzetközi rendszerben megnövekedett a nem állami szereplők jelentősége – bár túlzás lenne azt állítani, hogy kiszorították az államot a nemzetközi porondról. A hatalom a lényegét tekintve sokközpontúvá vált, amelyek közül a nemzetállam csak az egyik – bár jelentőségét tekintve még mindig az egyik legfontosabb központot jelenti. Az állam a globális politika fontos szereplője marad (az államot ez esetben megszorítóan értelmezve, hiszen a megállapítás leginkább a centrumországokra igaz), de már nem minősül a világban zajló folyamatok kizárólagos meghatározójának. A sokak által még mindig anarchikusként elkönyvelt nemzetközi rendszerben ugyan az államok maradnak a fő – és egyedül legitim – döntéshozók, de a gazdaság és a piaci rendszer nemzetköziesedésével a belpolitika elsődlegessége vitatottá vált, és a nemzetközi rendszer tekintetében is nagyfokú

⁴¹ STRANGE, Susan (1996): *The Retreat of the State: The Diffusion Power in the World Economy*. Cambridge, Cambridge University Press. 91–99.; YERGIN, Daniel – STANISLAW, Joseph (1998): *The Commanding Heights: The Battle between Government and a Marketplace That is Remaking the Modern World*. New York, Simon & Schuster. 155.

⁴² HIRST, Paul – THOMPSON, Grahame (1996): *Globalization in Question*. Cambridge, Polity Press. 178–189.

⁴³ BISLEY, Nick (2007): *Rethinking Globalization*. New York, Palgrave Macmillan. 8.

⁴⁴ BÉLAND, Daniel (2008): *States of Global Insecurity: Policy, Politics and Society*. New York, Worth Publishers. 48.

⁴⁵ WEISS, Linda (1998): *The Myth of Powerless State: Governing Economy in a Global Era*. Ithaca, New York, Cornell University Press. 212.

⁴⁶ CERNY, Philip G. (1997): *Globalization, Fragmentation and the Governance Gap: Towards a New Medievalism in World Politics?* Birmingham, University of Birmingham. Idézi: ÁGH Attila (1997): A globalizáció politikai aspektusai. In GLATZ Ferenc szerk.: *Globalizáció és nemzeti érdek*. Budapest, MTA. 96–97.

interdependencia érvényesül.⁴⁷ Abram és Antonia Chayes szerint a nemzetközi rendszer már az interdependencián is túllépett, és az „államok egymás közötti kapcsolatait alakító, illetve a belső gazdaságba és politikába mélyen behatoló nemzetközi egyezmények, szervezetek és intézmények sűrű rendszerévé vált”.⁴⁸

Ramonet a hatalom átalakulásáról értekezve szintén a nemzetközi kapcsolatokban és a társadalomban végbemenő hatalmváltásról beszélt. A hatalom parancsoló, hierarchikus, vertikális formája felől szerinte a tárgyalásos, kusza, horizontális változat felé mozdulunk el, ám ebben az új rendszerben a gazdasági törvények szupremáciája érvényesül, és számottevő hatalom összpontosul a nemzetközi szabályozó hatalmak (*international regulatory authorities*) kezében.⁴⁹ Ramonet behatóan foglalkozott az úgynevezett „planetáris hatalmakkal” (WTO, IMF, Világbank, OECD, G8-ak, nemzetközi hitelminősítő szervezetek és a washingtoni konszenzus „legitimáló” ideológiája, transznacionális vállalatbirodalmak, médiabirodalmak, a nemzetközi pénz- és tőkepiac egybekapcsolódó láncolata). Ezzel kapcsolatban állapította meg, hogy „a demokratikus vitától függetlenedett és az általános választójognak alá nem vetett politikai hatalmak vezetik a Földet, és szuverénként döntenek lakóik sorsáról, s anélkül, hogy bárminő ellenhatalom korrigálná, módosítják vagy hozzák meg döntéseiket. Azért, mert a hagyományos ellenhatalmak – parlamentek, pártok, médiumok – vagy túlságosan is helyi érdekűek, vagy pedig túlzottan is cinkosok.”⁵⁰ Az állami funkciók részleges privatizációjával az állami- és magánérdekek bonyolult, a magán- és közérdek közötti régi határvonalat felszámoló hálózata jön létre. Az állam mindennek következtében az oligopóliumi részérdekek kiszolgálójává válik/válhat, átruházva azokra a lakosság egészségügyi, kulturális, turisztikai, sőt, szabadidős tevékenysége irányításának nem elhanyagolható részét. A kizárólagos állami hatalom meghaladásával fontos szerephez jut a félig állami, félig magán jelleget öltő „hibrid” ügynökségek és szervezetek bonyolult, ugyanakkor fragmentált hatalma.⁵¹

Összefoglaló jelleggel tehát kiemelhető, hogy a vesztfáliai paradigma meghaladását követően már nem pusztán a nemzetállam tekinthető az autoritás egyetlen forrásának. Noha az államok megőrizték alapvető fontosságukat, a nem állami szereplők szélesedő spektruma rendelkezik egyre növekvő mértékű képességgel arra nézve, hogy strukturálja a globális politikát, illetve gazdaságot. Ráadásul a nemzetállamokra hárul az a kellemetlen feladat is, hogy legitimálják az egyes nemzetek feletti „kormányzó mechanizmusok” hatalmát: „a nemzetállamok középponti funkciói ezek lesznek: nyújtanak legitimitást a nemzetek feletti és nemzetek alatti kormányzó mechanizmusoknak, és biztosítják azok

⁴⁷ UNDERHILL, Geoffrey R. G. (1994): Conceptualizing the Changing Global Order. In STUBBS, Richard – UNDERHILL, Geoffrey R. G. eds.: *Political Economy and the Changing Global Order*. London, Macmillan. 19–20.

⁴⁸ CHAYES, Abram – HANDLER CHAYES, Antonia (1995): *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*. Cambridge MA – London, Harvard University Press. 26.

⁴⁹ RAMONET (1998): *i. m.* 5.

⁵⁰ Idézi: SZIGETI Péter (2011): *Társadalomkutatás – mi végre? Politikatudomány. Alkotmányjog. Világrendszermélet*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft. 255.

⁵¹ DARDOT, Pierre – LAVAL, Christian (2013): *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Budapest, Egykettő. 365.

elszámoltathatóságát”.⁵² Manuel Castells, a poszt-nacionális hálózati állam fogalmának megalkotója szerint korunkra a nemzetállamok riválisaivá nőttek ki magukat többek között a tőke-, a termelési, a kommunikációs és bűnözői hálózatok, a nemzetközi intézmények, a szupranacionális katonai gépezetek, a nem kormányzati szervezetek, a nemzetek feletti vallások, a közvélemény mozgásai és a különböző társadalmi mozgalmak is.⁵³ Ez a felsorolás párhuzamba állítható Malcolm Bull listájával, aki arra a kérdésre, hogy mely szervezetek tekinthetők a nemzetállamok konkurenseinek, a következő felsorolással szolgált: civilizációk, kormányközi kapcsolatok, NGO-k, egyházak, nemzetközi szervezetek, akadémiai hálózatok, drokartellek, al-Káidák.⁵⁴ Egy másik megközelítés az alábbi, fontos szerepet játszó és jelentős hatalmat gyakorló szereplőket említi a nemzetállamok „kihívóiként”: transznacionális vállalatbirodalmak, az ENSZ, a támogatási feltételeket előíró „nemzetközi ügynökségek” (Világbank, IMF), nemzetközi NGO-k, az „erős egyének”, illetve – nyilvánvalóan marginális szerepkörrel és nem valóságos hatalmi pozícióval – az őslakos népek.⁵⁵ Gazdasági szempontból az alábbi intézmények nevezhetők meg a nemzetállamok „riválisaiaként”: globális pénzügyi intézmények, transznacionális társaságok (TNC-k), a magánszabályozási rendszerek derékhatárt jelentő hitelminősítő ügynökségek, a nemzeti valutával szemben potenciálisan támadást indítani képes befektető és spekulánsok, az államok szabályozási hatókörén kívül eső offshore központok, szabadkereskedelmi övezetek (a dublini Nemzetközi Pénzügyi Központ, a New York-i IBF, Manhattan szabadkereskedelmi zónája).⁵⁶

Susan Strange szerint a „piacközeli hatalmi struktúrák” veszélybe sodorhatják az államhatalom jelentős szegmensét. A világgpiac személytelen erői (*impersonal forces*) ma már nem elhanyagolható befolyással rendelkeznek. A multi- és transznacionális vállalatok, a bankárok, a biztosítók és kockázatkezelők, a „maffia” (a világméretű és nagyhatalmú bűnszövetkezetek, mint az olasz maffia, a kínai triádok, a kolumbiai drokartellek, a japán yakuzák), a nemzetközi szervezetek, a nemzetközi auditáló és könyvelő cégek más-más szemszögből ugyan, de a hatalom birtokosaiként tételezhetők. Ilyen minőségükben pedig az alábbi jogosítványok közül rendelkeznek eggyel vagy többel: biztonságot nyújthatnak; hitelt nyújthatnak, vagy ezt megtagadhatják; ellenőrizhetik, hogy ki és milyen információkhoz juthat hozzá, valamint meghatározhatják, hogy milyen termékeket, hol és milyen feltételek mellett lehet előállítani.⁵⁷ Josselin és Wallace megfigyelése szerint a nem állami szereplők a civil társadalomból, a piaccgazdaságból vagy az állami kontrollon kívül

⁵² HIRST-THOMPSON (1996): *i. m.* 171.

⁵³ CASTELLS, Manuel (2006) [1997]: *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. kötet. Az identitás hatalma.* Budapest, Gondolat – Infonia. 417.

⁵⁴ BULL, Malcolm (2009): Kell egy kis államszünet? *Fordulat*, 2. évf. 6. sz. 176.

⁵⁵ JACOBSEN, Trudy – SAMPFORD, Charles, Thakur, Ramesh eds. (2008): *Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?* Burlington, Ashgate Publishing Company. 5.

⁵⁶ GÁL Zoltán (2010): *Pénzügyi piacok a globális térben.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 171–173.

⁵⁷ STRANGE (1996): *i. m.* 4., 13–14., 44–46., 54–55., 91., 93.

eső egyéb területekről származnak, és részben vagy egészben függetlenek a központi kormányzás finanszírozásától és ellenőrzésétől.⁵⁸

Természetesen a felsorolások, tipizálások egyike sem tekinthető kimerítőnek, pusztán példálózó jelleggel bírnak. Akárhány szereplőt is tüntessünk fel képzeletbeli tablónkon, a nemzetállamok jellemzője, hogy a globális kapitalizmus keretei közepette gyakran találkoznak szembe más, akár az állami reputáció megtépázására is képes szereplőkkel a globális erőterben. Matthews a hatalom megváltozásának (*power shift*) világméretű folyamatáról írt, amelynek során az állam szuverenitása olyan „állam alatti”, „állam melletti” és „állam feletti” szereplőkre tevődik át, mint a transz- és multinacionális vállalatok, a nem kormányzati szervezetek, illetve a szétszóródó civil társadalmi kezdeményezések. Ez a nemzetközi szereplők számának növekedéséhez, valamint az egymással versengő, sokféle lojalitási várankozások kialakulásához vezetett. A hatalom és a szuverenitás diffúziója azt a folyamatot erősíti, amely a hagyományos hatalom csökkenését, és a klasszikus hatalmpolitika megszűnését eredményezi.⁵⁹ Az államközpontú politikát felváltja a hálózati társadalom új ágenseinek szövevényes mátrixa. A globális erőterben a gazdasági és a politikai szerveződés nagyhatalmú, nem területi formái jönnek létre, értve ez alatt a multi- és transznacionális vállalatokat, a nemzetközi szabályozó ügynökségeket, vagy akár a transznacionális mozgalmakat is. A nemzetállam szerepe egyáltalán nem vesz el, csak átalakul: az autoritás szétszóródik a köz- és magánjellegű ágensek között, valamint a lokális, nemzeti, regionális és globális szinteken. Maga a szuverenitás, és az alapvetően a nemzetállamokhoz köthető terület is a nemzetközi rendszer alapvető elemei maradnak, de átalakulnak, „decentralizálódnak”, és részben az államon, valamint a nemzeti területen kívül elhelyezkedő környezetben érvényesülnek. A szuverenitás a rendszer alapvető sajátossága marad, de most már szélesebb intézményi körben tűnik fel: a „legfelsőbb hatalom” pozíciójából kiesett nemzetállam kénytelen munkamegosztást kialakítani az új, nemzetek feletti szervezetekkel, szabályozó hatalmakkal. Ma is jelentős fokú szuverenitás van tehát a világban, csak a koncentráció helyei bővültek ki.⁶⁰

A nemzetállamok a transznacionális kapitalizmus korában – bár várhatóan sokáig fennmaradnak és kulcspozícióval fognak rendelkezni – a tágabb hatalmi hálózatok csomópontjaivá válnak. Castells arra a megállapításra jutott, hogy „*a nemzetállamok megőrizhetik döntéshozó képességüket, de minthogy hatalmak és ellenhatalmak hálózatának részeivé váltak, a több forrásból eredő tekintély és befolyás megnyilvánításának tágabb rendszerétől függnek. [...] A hatalom nélküli nemzetállam keretein túlmutató új hatalmi viszonyokat úgy kell értelmeznünk, mint a globális instrumentális hálózatok sajátos identitás alapján történő ellenőrzésére való, vagy a globális hálózatok felől szemlélve, mint bármely identitás elfojtására való képességet a nemzetek feletti instrumentális célok teljesítésében.*”⁶¹

⁵⁸ JOSSELIN, Daphne – WALLACE, William (2001): Non-State Actors in World Politics: A Framework. In JOSSELIN, Daphne – WALLACE, William eds.: *Non-State Actors in World Politics*. New York, Palgrave. 3–4.

⁵⁹ MATHEWS, Jessica (1997): Power Shift. *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 1. 65–66.

⁶⁰ SASSEN (2000): *i. m.* 46–47.

⁶¹ CASTELLS (2006): *i. m.* 417–418.

A „hálózat csapdájába kerülő” nemzetállamok korántsem biztos, hogy kompromisszumok nélkül is ki tudják magukat szabadítani ebből a „kelepcéből”. El kell fogadnunk a tényt, hogy a nemzetállamok hagyományos, bodini vagy hobbesi értelemben vett szuverenitása egyre képlékenyebbé válik. Az állami közhatalom azonban nem tűnik el, csak feloldódik a „hálózati állam” fogalmában: a tényleges politikai irányítás egyetlen működőképes formája ennyiben a nemzetállamokból, nemzetközi intézményekből, nemzetállamok társulásaiból, regionális és helyi kormányzatokból, valamint nem kormányzati szervezetekből összeálló konglomerátum.⁶² A nemzetállamok így továbbra is jelen vannak a globális színpadon, de a szinte korlátlan jogosítványokkal felruházott *Leviatán* szerepét fel kell adniuk: a szuverenitás egyedüli képviselőiből a „megosztott” vagy „szétszórt” szuverenitás nem elhanyagolható, sőt megkerülhetetlen stratégiai szereplőivé alakultak át.

5. QUO VADIS SZUVERENITÁS?

Az imént említett fejlemények dacára leszögezhető, hogy a 2008-ban kirobbant globális gazdasági és pénzügyi válság összességében a neoliberais kormányzási modell válságának nyitányát jelentette. A 2007 őszen kitért, az USA-ból kiinduló és globálissá váló gazdasági és pénzügyi válság hatására az állam szerepét illetően revidálódtak a korábban főáramú neoliberais tanok. A válság folytán dominóként dőlt össze az évtizedeken keresztül „szentségként” kezelt neoliberalizmus főiránya, és egyébként is megkérdőjeleződött a „liberais világforradalmat” vizionáló nézetrendszer legitimitása. „A liberalizáció, dereguláció, privatizáció szentháromsága nem tartható fenn tovább akkor, amikor az önszabályozó piacok hatékonyságán és a felelősségteljes piaci magatartáson alapuló amerikai pénzügypolitika a legnagyobb pénzügyi intézmények részvényeinek elértéktelenedéséhez, a bankrendszer működőképességének felborulásához, és végső soron az 1934 óta példátlan állami mentőakciókhoz és közvetlen tulajdonosi szerepvállaláshoz vezetett” – érvelt Gál Zoltán.⁶³ A bankok állami forrás – tehát közpénzek – útján történő megmentése és konszolidációja a chicagói iskola liberais tanainak teljes összeomlását jelentették, emellett pedig a szabályozó intézmények jogi és szervezeti potenciálerősítésének szükségessége is elemi igényként merült fel.

A kortárs államelméleti munkákban ezért számos megoldási javaslat az állam új típusú szerepvállalását vetíti előre. Gellén Márton szerint különösen azért fogalmazódott meg az állam szerepének újraértékelése olyan élesen, mert a gazdasági válság lényegesen kisebb károkat okozott azokban az országokban, ahol a gazdaság feletti állami irányítás (ösztönzés és kontroll) számottevően nagyobb, mint az euroatlanti modellben.⁶⁴ Ehhez hozzá kell még tenni, hogy a válság folyamán a fejlett országok gazdaságai (mindenekelőtt az USA,

⁶² CASTELLS (2006): i. m. 424.

⁶³ GÁL (2010): i. m. 661–662.

⁶⁴ GELLÉN Márton (2012): *A közigazgatási reformok az államszerep változásainak tükrében*. Doktori értekezés. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. 9.

Nyugat-Európa, illetve Japán alkotta „triád”) szinte mindenkit megelőzve csúsztak recesszióba, a visszaesés nagysága pedig nagymértékben függött az érintett ország külső piaci nyitottságától. Bod Péter Ákos meggyőző adatokat felhasználva mutatta ki, hogy azon országok, amelyek „liberalizáltabbak” voltak, azaz nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi nyitottságuk mértéke nagyobb volt, jobban ki voltak téve a nemzetközi gazdasági és pénzügyi folyamatoknak, valamint a válság tovagyűrűző hatásának, mint azok, amelyek „zárkózottabb” politikát folytattak. Míg a „triád,” illetve a nagyobb mértékben liberalizált peremhelyzetű országok (Magyarország, Írország, Szlovénia, Szlovákia) a gazdasági válság első számú elszenvedőinek bizonyultak, a korábban súlyos válságokon áteső országok (a latin-amerikai, afrikai, illetve egyes ázsiai régiók államai) ezúttal csak „némi ütemcsökkenést” voltak kénytelenek elkönyvelni. Európa térképe a külpiacoktól való függés mértékét illetően tehát meglehetősen heterogénnek bizonyult: amíg Németország a 2009-es évben 4%-os, Magyarország pedig 6,5%-os GDP-esést szenvedett el, addig a már dinamikus belső piaccal rendelkező Lengyelország, illetve a kevésbé nyitott Albánia is képes volt növekedést

Gellén szavainak alátámasztására álljanak itt azok a tények, amelyek a Kínai Népköztársaság és az Oroszországi Föderáció gazdasági mutatóira vonatkoznak.

Bár Kína az autoriter politikai rendszer megőrzése mellett az 1979-ben kezdődő reformok révén sikerrel adaptálta a szabadpiaci rendszer főbb szervezési elveit és attribútumait, mégis kiemelendő, hogy a 2008-as válság menedzselését alapvetően állami beavatkozás révén kísérte meg, a gazdasági indexeket tekintve nem lebecsülhető eredményekkel. A kormányzat által 2008 őszén bejelentett, 4000 milliárd jüanos (mintegy 584,8 milliárd dollárra rúgó) válságkezelési program az infrastruktúra és a szociális háló fejlesztését volt hivatott finanszírozni; ezzel párhuzamosan csökkentették az irányadó kamatlábat, hogy ennek révén is tovább élénkülhessen a gazdaság. A 2009-ben bejelentett további válságkezelő intézkedések révén, a fenntartható fejlődés irányába történő elmozdulás jegyében a megújuló energiaforrások felhasználását is igyekeztek „lendületbe hozni”. A válságmenedzselés következményeit tekintve megállapítható, hogy míg a krízis hatására a legtöbb érintett állam gazdasága negatív trendeket követett, addig Kína gazdasági növekedése 2008-ban 9,6%-os, 2009-ben 9,2%-os, 2010-ben pedig 10,4%-os szintet mutatott, és még 2013-ban is 7,7%-os növekedést ért el. Az adatok forrása: KORNAI János (2014): Példaképünk: Kína? In KOLOSI Tamás – TÓTH István György szerk.: *Társadalmi Riport 2014*. Budapest, TÁRKI. 603–616.; illetve TÁLAS Barna (2009): Válságkezelés kínai módra. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 5. sz. 65–79.

Oroszország szintén aktív állami válságkezelés révén igyekezett enyhíteni a krízis okozta negatív fejleményeken, ugyanakkor ki kell emelni, hogy az EU tagállamaival összehasonlítva az orosz krízismenedzselésben rendkívül hangsúlyos volt a szociális érzékenység. A kormányzat által 2008 novemberében elfogadott akcióterv intézkedései között a pénzügyi- és bankszektor fejlesztésén túl fontos komponensként szerepeltek a belső kereslet támogatása, a munkaerőpiac és az állampolgárok szociális támogatása, a lakásépítés, a kisvállalkozások támogatása, és így tovább. A 2009 márciusában bemutatott csomagtervezet 601,5 milliárd rubel értékben kalkulált a lakosság szociális támogatásával, miközben az EU tagállamainak költségvetési intézkedéseire jellemzően a „veszteség társadalmiasítása” volt jellemző. A föderáció gazdasági mutatói a válság begyűrűzését követően hosszú ideig valóságos mélypontot értek el, azonban az elmúlt években Oroszország már újra kedvező makrogazdasági mutatókkal rendelkezik, különösen az európai adatokkal összehasonlítva. A 2010-es és 2011-es év adatait szemlélve megállapítható, hogy az orosz gazdaság növekedési üteme 4,3%-os szintet mutatott. Az adatokra nézve lásd WEINER Csaba szerk. (2009): *Válság Oroszországban és Ukrajnában: Eltérő válságkezelési lehetőségek*. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet. 32–67., illetve LUDVIG Zsuzsa (2013): Oroszország új világgazdasági szerepben? *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 10. sz. 1090–1118.

Eközben az EU 28 tagállamát szemlélve azzal szembesülhetünk, hogy 2014-ben a reál GDP növekedése összességében 1,3%, az euróövezetet tekintve pedig 0,8%-os szinten állt, és a növekedés 2015-re prognosztizált mértéke is meglehetősen csekélynek mondható (1,5%, illetve 1,1%). Lásd az Európai Bizottság 2015. évi éves növekedési jelentését. Elérhető: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-2235_hu.htm (Letöltés dátuma: 2019. 05. 22.)

produkálni a jelzett válságévben.⁶⁵ A fenti, makrogazdasági mutatókkal is alátámasztható adatok bizonyítják azt az állítást, miszerint válság idején egyedül a megfelelő manőverezési képességekkel rendelkező állam képes arra, hogy a stabilitás hordozója maradjon – elmentében a piacok igencsak hektikus világával. Az állam számára ezért fenn kell tartani azt a képességet, hogy a piac számára korlátokat állítson fel, éppen a társadalom védelme érdekében. A válságból a siker reményével kecsegtetően kievickélni, és a gazdaságot újból fejlődő pályára állítani csakis egy olyan hitvallás képviselőjevel lehet, amely mellett Ólafur Ragnar Grímsson izlandi elnök is hitet tett: „*Mi a fontosabb egy válságban, a pénzügyi piacok érdeke, vagy a nép demokratikus akarata? Én az utóbbit választottam.*”⁶⁶

A 20. század derekától napjainkig több olyan – esetenként modellértékű – elméleti és gyakorlati megoldás látott napvilágot, amelyek alapján egy hatékony, a közjó érdekében történő kormányzás igényével adekvát, ugyanakkor kellő demokratikus garanciákkal körülbástyázott, és a globális trendekhez bizonyos esetekben igazodó állam hozható létre a 21. században. A jelzett változás irányát jól mutatja, hogy az államszocialista kísérletek bukását követően még a „történelem végét” jósoló Francis Fukuyama az ezredfordulót követően már *Államépítés* címmel jelentette meg könyvét. A válság kifizetését követően megjelent tanulmányaiban, illetve *A politikai rend eredetéről* írott munkájában pedig már egyértelműen az erős állam és a hatékony közigazgatás mellett foglalt állást. E gondolatok középpontjában az a meglátás áll, hogy a szabadpiacot lehet ugyan a demokrácia fontos összetevőjeként kezelni, de a hierarchikus állam funkcióinak átvételére a piacok eredendően nem képesek. Fukuyama legújabb könyvében amellett érvel, hogy a szabadság minőségfoka csak az erős társadalom és az erős állam együttes megléte esetén tekinthető jobbnak, kielégítőbbnek; a demokratikus berendezkedésnek és a parlamentáris kormányzásnak az kedvez igazán, ha egy viszonylagos hatalmi egyensúly áll fenn az erős állam és a jól szervezett, az érdekeit hatékonyan védelmezni képes társadalom között.⁶⁷ A közigazgatási szektort tekintve pedig azt hangsúlyozta, hogy komoly reformokra és közigazgatás-fejlesztésre van szükség, valamint arra, hogy a végrehajtó hatalom sok évre előre képes legyen kalkulálni, és a terveit véghez is tudja vinni. Ennek révén az állam válságmegelőző és válságkezelő karaktere megerősíthető, hatékonyabbá tehető, a szociális védőháló pedig fokozottabb mértékben biztosítható. A válság bebizonyította, hogy a szabályozatlan – vagy rosszul szabályozott – piacok rendkívüli költségeket és társadalmi szinten mérhető veszteségeket okoznak.⁶⁸

A piaci fundamentalizmus és a „globális szabad verseny” doktrínája a gazdasági és pénzügyi válság, a globalizációkritikus mozgalmak aktivitása, a Dél országai között erősödő

⁶⁵ BOD Péter Ákos (2014): *Nem szokványos gazdaságpolitikák – évezedek óta*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 33–35.

⁶⁶ Idézi: LOVAS István (2015): *Unortodox különcök. Malajzia, Izland és Magyarország sikeres válságkezelése*. Budapest, Kairosz. 183.

⁶⁷ FUKUYAMA, Francis (2011): *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 33., 34., 258., 552.

⁶⁸ BIRDSELL, Nancy – FUKUYAMA, Francis (2011): The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis. *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 2. 50–52.

együttműködés, illetve a neoliberális karakterű fejlesztéspolitikák csődje folytán megváltozott, a neoliberalizmus közpolitikai programja és a washingtoni konszenzus ideológiája pedig világszerte háttérbe szorult. Ennek hátterében az állt, hogy rájöttek: „a washingtoni konszenzus nem átfogó, politikailag és érzelmileg semleges törvények, hanem durva érdekek tudományosságba öltöztetett összefoglalója volt, amely egy megrokkant nemzetgazdaságot, növekvő szegénységet, és nyomasztó adóssághalmazt eredményezett.”⁶⁹ John Williamson szavaival élve: a washingtoni konszenzus napjainkra egyszerűen „hibás terméké” vált.⁷⁰

Az ezredfordulón Stiglitz kezdte el kikövezni azt az utat, amely végül egy alternatív közpolitikai program kimunkálásához vezetett.⁷¹ A posztwashingtoni konszenzus felfogásában a korábbi neoliberális áramlat helyét a jó kormányzás (illetve egyre növekvő mértékben a jó kormányzat), a piacot szabályozni képes intézményi környezet, és az ehhez szükséges állami funkciók megteremtése/megerősítése, az alapvető jogok biztosítása, illetve a minőségi közszolgáltatások fontosságát hangsúlyozó narratíva vette át.⁷² A washingtonihoz képest a posztwashingtoni konszenzus nem egy körülhatárolható ajánlás-csomag, sokkal inkább különböző irányelvek keretbe foglalása. Ez a felfogás már egyértelműen hasznosítja az állam fejlődésben betöltött központi szerepének felismerését; az állami szerepvállalás célja az életkörülmények tartós (fenntartható) javítása, illetve a méltányos és demokratikus fejlesztés elősegítése lesz. Ebből fakadóan szükségszerűen megnő a politikák, az intézmények és a társadalom közötti kapcsolatok jelentősége és intenzitása, illetve meghatározó jelentőségűvé válik a korábban „mostohának” tekintett politikák és intézmények léte, illetve minősége. Az „új konszenzus” hívei egyúttal azt is elismerik, hogy nem léteznek univerzális, mindenhol és minden körülmények között egyaránt érvényes és alkalmazható gazdaságpolitikai receptek – bár meglátásuk szerint vannak olyan generális alapelvek, amelyeket illetően tudományos konszenzus alakult ki, és amelyek alkalmazásával a helyi teendők is megfogalmazhatók.⁷³ Egy dolog azonban a tudományos diskurzus során kialakított széles körű konszenzus, és megint más dolog a társadalmi valóság és gyakorlat.

Rodrikhoz csatlakozva azt mondhatjuk, hogy a testre szabott (tehát az adott nemzetállam és nemzetgazdaság paramétereit figyelembe vevő), konkrét problémákra koncentrált és hatékony növekedési stratégia vezethet eredményre. Az egyes országoknak megfelelő mértékű mozgástérre van szükségük ahhoz, hogy kísérletezhessenek a különböző alternatív, nem szokványos gazdaság- és kereskedelempolitikai megoldásokkal.

⁶⁹ RÓNA Péter (2011): Előszó. In SCHERING Gábor – BODA Zsolt szerk.: *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődés-tanulmányok szöveggyűjtemény*. Budapest, Védegylet – Új Mandátum Könyvkiadó. 8.

⁷⁰ KUCZYNSKI, Pedro-Pablo – WILLIAMSON, John eds. (2003): *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America*. Washington, D.C., Institute for International Economics. 327.

⁷¹ STIGLITZ, Joseph (2001): More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus. In CHANG, Ha-Joon ed.: *The Rebel Within: Joseph Stiglitz and the World Bank*. London, Wimbledon Publishing Company. 17–56.

⁷² SCHEIRING Gábor (2008): Fenntartható humán fejlődés neoliberalizmus helyett: gondolatok a jóléti állam politikai ökológiájáról. In SCHEIRING Gábor – BODA Zsolt szerk.: *Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája*. Budapest, Védegylet – Új Mandátum. 48.

⁷³ RICZ Judit (2008): *A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat*. Doktori értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskola. 210–212.

A WTO szabályai, az IMF gyakorlata és a nyugati tanácsadók ajánlatai együttesen azonban eddig csak kerékbe kötötték a különböző országok döntéshozóit abban, hogy „hazai gyártás”, fokozatos megközelítésen alapuló gazdaságpolitikát dolgozzanak ki.⁷⁴ Az államok erre vonatkozó autonómiáját a jövőben fokozottabban kellene érvényre juttatni, hiszen minden gazdaságpolitikai döntés a helyi viszonyok közé ágyazott, azt alapvetően befolyásolják és meghatározzák a lokális adottságok és problémák. Korántsem biztos, hogy a neoliberais versenyállam elmúlt évek során egyébként is komoly veszteségeket elkönyvelni kénytelen társadalom- és gazdaságszervezési elveit kellene követendő példaként állítani bármely kormányzat elé. A gazdasági felzárkózás és a kapitalizmus változatait tekintve nem az évtizedeken át szinte kizárólagos jelleggel propagált neoliberális piacgazdasági variáns az egyetlen – ennek alkalmazásával ráadásul még egyetlen, a perifériához, illetve félperifériához tartozó ország sem tudott a világgazdaság centrumához felzárkózni, *nota bene* még csak megközelíteni sem volt képes annak fejlettségi szintjét.

Napjaink legaktuálisabb problémája, Al Gore szavaival élve az, hogy a demokrácia és a kapitalizmus eddigiekben érvényesített változata csúfos kudarcot vallott az emberiség legfőbb érdekeinek szolgálatában. Mindkettő csak akadozva működik ugyanis, és rendkívül rossz állapotban van. Ha sikerülne kijavítani e hibákat, ha megszabadulnánk a korrupció, a nagyvállalati befolyás, és az ezeket kiszolgáló elituralom holsúlyától, akkor a demokrácia és a megreformált kapitalizmus is alapvető iránytűként szolgálhatna a helyes civilizációs fejlődés megtalálása során.⁷⁵

Dardot és Laval szerint ennek nyomán az első „tűzoltás” (új könyvelési normák bevezetése, az adóparadicsomok minimális szintű ellenőrzésének megteremtése, a hitelminősítő intézetek reformja) után nagy valószínűséggel az állam és a piac közötti munkamegosztás eddigi rendszerének átfogó korrekciója kerül napirendre. Nem zárható ki, hogy a neoliberaisizmus eddigi felfogásának meghaladását követően egy olyan új szakaszba lépünk, amely az eredeti forrásokhoz, tehát a szabályozott kapitalizmushoz való visszatérés lehetőségét is magában rejt.⁷⁶

Az az évszázadokon keresztül érvényesülő érvelés, amely szerint a nemzetállam lényege, hogy a pontosan körülhatárolt területi egység az államhatalom kizárólagos anyagi bázisát képezi, az állam hatalma abszolút és kizárólagos, a polgárok pedig feltétlen lojalitással tartoznak az adott állam hatalma iránt, napjainkra sokak szerint szorul komoly felülvizsgálatra. A globalizációs, regionalizációs, illetve deregulációs folyamatok alapjaiban kezdték ki ezt a hagyományos felfogást. A monetarista – neoliberális tanok meghatározóvá válása a 20. század utolsó negyedétől azt eredményezte, hogy korábbi nemzetgazdasági pozíciójukhoz képest az államok „perifériára” kerültek. Ezek az irányzatok ugyanis a piaci folyamatok elsődlegességét, az állam gazdasági és társadalmi beavatkozásának komoly visszaszorítását, valamint a nemzetközi gazdasági integráció szükségességét hirdették. A globális szabályozó hatalmak

⁷⁴ RODRIK, Dani: (2011): *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*. Budapest, Corvina. 225–229.

⁷⁵ GORE, Al (2013): *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*. Budapest, HVG. 342.

⁷⁶ DARDOT–LAVAL (2013): *i. m.* 459.

és a transznacionális társaságok befolyásának növekedésével párhuzamosan a nemzetállamok hagyományos szuverenitása egyre képlékenyebbé vált.

A globális gazdasági és pénzügyi válság hatására azonban valóban sokan gondolták újra a szabadpiaci mechanizmusokról korábban vallott tanaikat. A rendkívül népszerű „állam visszaszorulása/visszaszorítása” értelmezési kánon helyett, véleményünk szerint már a globális folyamatok 2008 előtti fázisának érzékeltetésére is ésszerűbbnek tűnik inkább az állami feladat- és hatáskörök újraszabásáról beszélni.⁷⁷ A 2008-ban kitört globális gazdasági és pénzügyi válság óta pedig már végképp nem arról van szó, hogy a „pőrére vetkőztetett” állam teljes mértékben ki lenne szolgáltatva a globális kapitalizmus dzsungeltörvényeinek, sokkal inkább arról, hogy a kormányok (újra) aktivizálni igyekeztek a pénzügyi és gazdasági szféra aktivitására ható tevékenységüket. A politikai vezetők ugyanis számos országban – köztük a nyugat-európai államokban is – arra irányuló határozott lépéseket tettek, hogy visszavegyék korábbi pozícióikat a nem egyszer transznacionális háttérrel rendelkező gazdasági erőközpontoktól. Egyre többen értenek egyet azzal a megállapítással, hogy a neoliberális által piedesztálra emelt elveket felül kell vizsgálni, egyben újra kell értékelni az állam gazdaságból való teljes kivonulását hangsúlyozó korábbi álláspontot is. Az „elszabadult hajóágyúként” viselkedő tőkét humanizálni szükséges, ami viszont a liberálisok által követelt korlátlan szabad(os)ság keretei között egyszerűen megvalósíthatatlan. Henri Lacordaire atya szavaival élve ugyanis „*az erős és a gyenge, a gazdag és a szegény közötti viszonyban a szabadság elnyomóként jelenik meg, míg a törvény a felszabadító*”.⁷⁸

Dacára annak, hogy a szuverenitás Bodin, vagy Hobbes által megfogalmazott jelentés-tartalma felülvizsgálatra és aktualizálásra szorul, Vörösmarty után szabadon leszögezhetjük, hogy a világ egyértelműen előbbre ment a szuverenitás elméletei által. Ezek ugyanis nem csak arra voltak alkalmasak, hogy az abszolutista uralkodók számára legitimálják a hatalmat. A demokratikus és a joguralmi összetevők megjelenése, majd egyre fontosabbá válása azt eredményezte, hogy a Leviatán megszelídült, és a parlamenti szuverenitás, valamint a népszuverenitás számára adta át a parkettet. Nem akarjuk természetesen eltúlozni a 21. századra nézve a szuverenitás jelentőségét, de úgy gondoljuk, hogy mégiscsak a legitím módon megválasztott, és a választói felhatalmazást bizonyos fokon reprezentáló kormányzat lehet az, amely képes lehet helyreállítani az állampolgárok részéről megrengett

⁷⁷ A *transznacionális kapitalizmus* logikájának és struktúrájának megfelelően a neoliberális berendezkedést is egy erős szabályozási tevékenység jellemezte. A „transznacionális kényszerek rendszerében” ugyanis – ahol fel kívánták számolni a nemzetállamok autonóm gazdaság- és kereskedelempolitika alakítási lehetőségeit – egy sor, a nemzetközi kereskedelmet és pénzügyeket érintő multilaterális megállapodás biztosítja a kereskedelem és a tőkeáramlás útjában álló szabályozók csökkentését-lebontását, a szabadon bonyolítható áru- és tőkeforgalom előmozdítását, illetve az immáron az egész földgolyóra kiterjedő hatókörű szabad verseny érvényesülését. A globális kapitalizmus működési mechanizmusait biztosító rendszerbe beágyazott nemzetállam szuverenitása azonban jogi értelemben nyilvánvalóan teljes körű maradt, és *neoliberális versenyállammá* alakítása is csak azzal járt, hogy cselekvőképessége a jelzett korszakban korlátozottá vált, és a globális szabályozó hatalmak által kialakított elvek, normák, döntési mechanizmusok jogrendbe történő beépítésére és/vagy elfogadására kényszerült.

⁷⁸ Idézi: BEHRENDT, Christian – BOUHON, Frédéric (2009): *Introduction à la Théorie générale de l'État*. Bruxelles, Éditions Larcier. 300.

bizalmat, és a polgárok elvárásaira reflektálva tatarozni a jólét, a szabadság és a biztonság korunkra ugyancsak állagát veszített építményét. A dezetatizációs – azaz az „államtalanítást” zászlóshajójára tűző – „fejlődési” fok ugyan a neoliberális felfogás által uralt évtizedekben az inga időleges visszalengését eredményezte, az elkövetkezendő években azonban véleményünk szerint olyan hatások fognak jelentkezni, amelyek az állami mozgáspálya ívét ismételten új(abb) mederbe terelik. Az állam szerepe ma is változatlanul kulcsfontosságú „a nemzetgazdasági tér és a munkaerő globális világgazdaságban történő pozícionálásában”,⁷⁹ és jelentősége az elkövetkezendő esztendőkből valószínűleg tovább fog növekedni. Minderre figyelemmel kijelenthetjük, hogy a szuverenitás továbbra is az állam lényeges jegye, következésképpen az államelméleti és államtani vizsgálódások kitüntetett vizsgálódási terepe is egyben.

⁷⁹ BEESON, Mark (2004): The Rise and Fall (?) of the Developmental State: The Vicissitudes and Implication of East Asian Interventionism. In Low, Linda ed.: *Developmental States: Relevancy, Redundancy or Reconfiguration?* New York, Nova Publishers. 39.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ANTALFFY György (1967): *A szuverenitás lényegének állam- és jogelméleti koncepciójáról*. Szeged, Hungaria.
2. ÁGH Attila (1997): A globalizáció politikai aspektusai. In GLATZ Ferenc szerk.: *Globalizáció és nemzeti érdek*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
3. BAUDET, Thierry (2012): *A határok jelentősége. A nemzetállam mint a képviseleti kormányzás és a jogállamiság alapfeltétele*. Budapest, Századvég.
4. BEESON, Mark (2004): The Rise and Fall (?) of the Developmental State: The Vicissitudes and Implication of East Asian Interventionism. In Low, Linda ed.: *Developmental States: Relevancy, Redundancy or Reconfiguration?* New York, Nova Publishers.
5. BEHRENDT, Christian – BOUHON, Frédéric (2009): *Introduction à la Théorie générale de l'État*. Bruxelles, Éditions Larcier.
6. BÉLAND, Daniel (2008): *States of Global Insecurity: Policy, Politics and Society*. New York, Worth Publishers.
7. BIRDSALL, Nancy – FUKUYAMA, Francis (2011): The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis. *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 2.
8. BISLEY, Nick (2007): *Rethinking Globalization*. New York, Palgrave Macmillan.
9. BLACKSTONE, William (1765–1769): *Commentaries on the Laws of England*. Vol. 1. Oxford, Clarendon Press.
10. BODIN, Jean (1576): *Six Books of the Commonwealth*. London, Impensis G. Bishop Publisher.
11. BOD Péter Ákos (2014): *Nem szokványos gazdaságpolitikák – évezedek óta*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
12. BULL, Malcolm (2009): Kell egy kis államszünet? *Fordulat*, 2. évf. 6. sz. 162–180.
13. CARBONNEAU, Thomas E. ed. (1998): *Lex Mercatoria and Arbitration: A Discussion of the New Law Merchant*. New York, Juris Publishing – Kluwer Law International.
14. CASTELLS, Manuel (2006) [1997]: *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. kötet. Az identitás hatalma*. Budapest, Gondolat–Infonia.
15. CHAYES, Abram – HANDLER CHAYES, Antonia (1995): *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*. Cambridge MA – London, Harvard University Press.
16. Cs. KISS Lajos (2002): Egy keresztény Epimétheusz. In SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió – Attraktor Kft.
17. DARDOT, Pierre – LAVAL, Christian (2013): *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Budapest, Egykettő.
18. Az Európai Bizottság 2015. évi éves növekedési jelentése. Elérhető: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-2235_hu.htm (Letöltés dátuma: 2019. 05. 22.)
19. GALGANO, Francesco (2006): *Globalizáció a jog tükrében. A gazdaság jogi elemzése*. Budapest, HVG-ORAC.
20. GÁL Zoltán (2010): *Pénzügyi piacok a globális térben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

21. GELLÉN Márton (2012): *A közigazgatási reformok az államszerep változásainak tükrében*. Doktori értekezés. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
22. GORE, Al (2013): *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*. Budapest, HVG.
23. HENKIN, Louis (1995): *International Law. Politics and Values*. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers.
24. HIRST, Paul – THOMPSON, Grahame (1996): *Globalization in Question*. Cambridge, Polity Press.
25. JACOBSEN, Trudy – SAMPFORD, Charles, Thakur, Ramesh eds. (2008): *Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?* Burlington, Ashgate Publishing Company.
26. JAKAB András (2008): A szuverenitás fogalmának megszelídítése – érvelési variációk az európai integráció állandó problémájára. In PAKSY Máté szerk.: *Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Budapest, Szent István Társulat.
27. JELLINEK, Georg (1900): *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, Verlag von O. Häring.
28. JOSSELYN, Daphne – WALLACE, William (2001): Non-State Actors in World Politics: A Framework. In JOSSELYN, Daphne – WALLACE, William eds.: *Non-State Actors in World Politics*. New York, Palgrave.
29. KALDOR, Mary (1990): *The Imaginary War. Understanding the East-West Conflict*. Oxford, Basil Blackwell.
30. KELSEN, Hans (1929): *Die Neue Rundschau*. 40. 1. S. Berlin, Fischer Verlag.
31. KORNAI János (2014): Példaképünk: Kína? In KOLOSI Tamás – TÓTH István György szerk.: *Társadalmi Riport 2014*. Budapest, TÁRKI. 603–616.
32. KOSELLECK, Reinhart (2016) [1959]: *Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről*. Budapest, Atlantisz.
33. KRIELE, Martin (2003): *Einführung in die Staatslehre. Die geschichtlichen Legitimitätsgrundlagen des demokratischen Verfassungsstaates*. Stuttgart, Kohlhammer.
34. KUCZYNSKI, Pedro-Pablo – WILLIAMSON, John eds. (2003): *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America*. Washington D.C., Institute for International Economics.
35. LOVAS István (2015): *Unortodox különök. Malajzia, Izland és Magyarország sikeres válságkezelése*. Budapest, Kairosz.
36. LUDVIG Zsuzsa (2013): Oroszország új világgazdasági szerepben? *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 10. sz. 1090–1118.
37. MATHEWS, Jessica (1997): Power Shift. *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 1.
38. MORSE, Edward L. (1976): *Modernization and the Transformation of International Relations*. London, Collier Macmillan Publisher.
39. NYE, Joseph (2011): *The Future of Power*. New York, PublicAffairs.
40. OPPENHEIM, Lassa (1905): *International Law. A Treatise. Vol. I. Peace*. New York – Bombay, Longmans, Green, and Co.
41. OSZTOVITS András szerk. (2012): *EU-jog*. Budapest, HVG-ORAC.
42. RAMONET, Ignacio (1998): *The Geopolitics of Chaos*. New York, Algora Publishing.

43. RICZ Judit (2008): *A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat*. Doktori értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskola.
44. RODRIK, Dani: (2011): *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*. Budapest, Corvina.
45. ROUSSEAU, Jean-Jacques (1762): *Du contrat social ou Principes du droit politique*. Amsterdam, Marc Michel Rey.
46. SASHALMI Endre (2015): *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben. 1300–1800*. Pécs, Kronosz.
47. SASSEN, Saskia (2000) [1996]: *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. Budapest, Helikon.
48. SCHEIRING Gábor (2008): Fenntartható humán fejlődés neoliberalizmus helyett: gondolatok a jóléti állam politikai ökológiájáról. In SCHEIRING Gábor – BODA Zsolt szerk.: *Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája*. Budapest, Védjegyet – Új Mandátum.
49. SCHMITT, Carl (1992) [1922]: *Politikai teológia*. Budapest, Akaprint Nyomdaipari Kft.
50. SCHMITT, Carl (2010) [1945–1947]: *Ex Captivitate Salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. Budapest, Attraktor Kft.
51. SHAW, Malcolm N. (2008): *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex.
52. STIGLITZ, Joseph (2001): More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus. In CHANG, Ha-Joon ed.: *The Rebel Within: Joseph Stiglitz and the World Bank*. London, Wimbledon Publishing Company
53. STRANGE, Susan (1996): *The Retreat of the State: The Diffusion Power in the World Economy*. Cambridge, Cambridge University Press.
54. SZABÓ József (1936): *A szuverenitás. Nemzetközi jogi tanulmány*. Szeged, A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete.
55. SZIGETI Péter (2011): *Társadalomkutatás – mi végre? Politikatudomány. Alkotmányjog. Világrendszermélet*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft.
56. SZILÁGYI Péter (1998): *Jogi alaptan*. Budapest, Osiris.
57. TAKÁCS Péter szerk.: *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest – Győr, Gondolat – MTA TK JTI – SZE DFK.
58. TÁLAS Barna (2009): Válságkezelés kínai módra. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 5. sz. 65–79.
59. TESCHKE, Benno (2003): *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*. London, Verso.
60. ULLEIN Antal (1931): *Az emberi jogok térfoglalása a modern jogrendszerekben*. Debrecen, A Debreceni Szemle Kiadása.
61. UNDERHILL, Geoffrey R. G. (1994): Conceptualizing the Changing Global Order. In STUBBS, Richard – UNDERHILL, Geoffrey R. G. eds.: *Political Economy and the Changing Global Order*. London, Macmillan.
62. WEINER Csaba szerk. (2009): *Válság Oroszországban és Ukrajnában: Eltérő válságkezelési lehetőségek*. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet.

63. WEISS, Linda (1998): *The Myth of Powerless State: Governing Economy in a Global Era*. Ithaca, Cornell University Press.
64. YERGIN, Daniel – STANISLAW, Joseph (1998): *The Commanding Heights: The Battle between Government and a Marketplace That is Remaking the Modern World*. New York, Simon & Schuster.

Dr. Pongrácz Alex a jogi egyetemi végzettséget igazoló oklevelét 2012-ben a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán szerezte meg, summa cum laude minősítéssel. A PhD-cím használatára feljogosító oklevelet 2016. március 17-én vette át, summa cum laude minősítéssel. 2012. szeptember 1-je és 2017. augusztus 31-e között a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogelméleti Tanszékének munkatársa volt. 2017. június 1-jétől a *Magyar Bűnüldöző* című orgánnum főszerkesztője. 2017. szeptember 1-jétől a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar Európai Állam- és Jegtörténeti Intézetének adjunktusa. 2016. január 6-ától a Győr-Moson-Sopron megyei Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Békéltető Testület tagja. Fő kutatási területe az államelmélet, kiemelt figyelemmel a nemzetállamok változó világban betöltött szerepére és lehetőségeire. A Magyar Tudományos Művek Tárában jelenleg 41 közleménye található meg, államelméleti, gazdaságpolitikai, jogtani, illetve kriminálszociológiai témakörökben.